

„Veres vagiok, piros vagiok”^{*}
*A piros-vörös színnévkettős a magyar nyelvben és
kultúrában*

TÉZISEK

Bálizs Beáta

PTE Interdiszciplináris Doktori Iskola
Néprajz-Kulturális Antropológia Program

Témavezető: Vargyas Gábor, az MTA Doktora/Dsc

Pécs

2018

^{*} A lat. *rubeo* magyar megfelelője Calepinus szótárában (1585).

BEVEZETŐ

A színek témájával ez idáig keveset foglalkozott a hazai néprajztudomány.

A magyar nyelvtudomány viszont már a 20. század eleje óta vizsgálja nyelvünk színneveit,¹ igaz, máig csupán elvétve került empirikus nyelvészeti kutatás középpontjába ez a téma.²

Sokatmondó ebből a szempontból, hogy legfontosabb és ez idáig legtöbb (összesen hat) településre és személyre (125 fő) kiterjedő empirikus vizsgálat nem a hazai tudományok berkeiből származik, hanem egy észt nyelvészről nevéhez fűződik³ (aki kifejezetten a magyar színnevek, ill. a *piros-vörös* kérdés iránti érdeklődése miatt tanulta meg a magyar nyelvet).

MÓDSZERTAN

Jómagam 2006 óta vizsgálom terepen a magyar színkategóriák és színnevek kérdését.

A terepmunkával párhuzamosan megkísértem a színekről szóló magyar nyelvű tudományos (nyelvészeti, pszichológiai és néprajzi-kultúrtörténeti) szakirodalom felkutatását és összegzését, ennek eredményképpen kisebb számvetést készítettem a magyar népművészetre vonatkozó legkorábbi vizsgálatokról,⁴ foglalkoztam a magyar néprajztudomány legtöbbször kutatás alá vont „színes” kérdésével, az ún. *gyászszínekkel*,⁵ ill. azzal is, hogy

---

¹ Ld. bővebben BÁLIZS 2011.

² Pl. SÁNDOR 2016.

³ UUSKÜLA 2011.

⁴ Ezt „A színekről a néprajzban és a magyar színosztályozás kérdéséhez” (2008) című szakdolgozatomban tárgyaltam.

⁵ Erről szintén a szakdolgozatomban írtam.

a korábbi hazai viseletkutatások milyen megállapításokat tettek a hagyományos paraszti öltözékek színeiről.⁶

Később, immár a terepkutatás során gyűjtött adatokra támaszkodva kezdtem el tanulmányozni a rózsaszín és a lila szín körüli osztályozási és nyelvészeti zavar,⁷ ill. a sárga színhez való negatív kulturális viszonyulás kérdését.⁸

Eddig elsősorban falusi/falusias közösségekben vizsgáltam a mai emberek színekről való gondolkodását, színosztályozását.

Egyrészt a kutatás szempontjából áttekinthető nagyságú, ill. a lakosság és a kulturális vonások tekintetében viszonylag homogén közösségeket igyekeztem választani, másrészt olyanokat, ahol a helyiek egykori színes népművészetük vagy viseletük révén a színekkel kapcsolatban sajátos tudással is rendelkezhetnek.

A magyar nyelvterület hét különböző településén végeztem színmintás kísérlettel egybekötött (félíg strukturált) interjúkat,⁹ elsősorban is 50-60 év feletti nőkkel.

Azért szűkítettem a vizsgálatot erre a csoportra, mivel – mint azt a korábbi kutatások kimutatták – a színek megnevezésében és osztályozásában jelentős különbségek vannak nemek között, életkor, foglalkozás és lakhely szerint stb. Másrészt az is

---

⁶ Ld. BÁLIZS 2012.

⁷ Erről először gyimesközéploki terepmunkám fényében az XXVIII. OTDK konferenciára készítettem („A gyimesi »színyelv« és a tudati színkategóriák viszonya. Alapszínnev-e a magyar nyelvben a rózsaszín?” című) dolgozatomban írtam, de foglalkoztam a kérdéssel később is. Ld. BÁLIZS 2013.

⁸ Ld. BÁLIZS 2016a és 2016b.

⁹ Településenként 12-15 személlyel. A kutatás helyszínei (időrendben): *Gyimesközéplok, Klézse, Szilágyi, Kupuszina, Kazár, Kalocsa, Mezőköved, Bata*. (Ezek közül a Gyimesközéplokon végzett terepmunkámat nem soroltam a fenti hét közé, mivel ott még nem Munsell színmintákkal dolgoztam, csupán egyszerű színespapírokkal).

bizonyított, ill. magam is azt tapasztaltam, hogy a nők e téma „specialistái.”

Terepmunkám legfőbb újdonsága, hogy színmintákat is viszek magammal a terepre, és az interjúk alkalmával rögzítem, hogy az adatközlők milyen névvel azonosítják a Munsell színrendszerből általam választott (a megkérdezettek számára még kezelhető mennyiségű) 35 matt, A/5-ös méretű színmintának az árnyalatát. Ezekkel – az objektív összehasonlítást lehetőségét biztosító – színlapokkal a megkérdezettek az interjúk folyamán legalább kétszer szembesülnek. Először, amikor azok pontos színtónusa iránt érdeklődöm, másodsorban amikor – kérésemre – szín szerinti csoportokba rendezik azokat.

Voltaképpen a nemzetközi színmintás tesztek vagy kísérletek módszertanát elegyíttem az előre kijelölt pontokon való, a *Magyar Néprajzi Atlasz* anyagának összegyűjtését célzó kérdőíves, rövidebb idejű „kiszállásokat” igénylő kutatások szemléletével, az így keletkezett összetett vizsgálati eljárást „színmintás gyűjtés” néven határozom meg.¹⁰

Kutatásaim során *részben* a terepen gyűjtött empirikus adatok fényében kísérlem meg körbejárni azt a nemzetközi kutatásokban is visszatérően előkerülő problémát, amit nyelvünkben a *piros* és *vörös* szavak egymás melletti létezése és használata jelent. Azért *részben*, mivel a mai magyar színosztályozás felderítése során azzal szembesültem, hogy a *piros-vörös* színnévkettős kérdésének pontos értelmezése a történeti változások figyelembevétele nélkül nem lehetséges. Éppen ezért a recens, néprajzi-antropológiai szemléletű (az emberekre fókuszáló) vizsgálataimat kiegészítettem

---

¹⁰ Vö. BÁLIZS 2016c

egy diakrón (szövegközpontú) nyelvészeti, még közelebbről: **korpusznyelvészeti** kutatással.

A történeti vizsgálathoz felhasznált szöveganyagot azok a magyar nyelvű könyvek és folyóiratok szolgáltatták, melyeket a különféle interneten hozzáférhető adatbázisok/korpuszok/elektronikus könyvtárak digitális formában bocsátanak a mai kutatók rendelkezésére.

Ezekben a korpuszokban a számítógép keresőprogramjai és a keresés kulcsszavaiként használt (*piros, veres, vörös, vörheny(eg)es/verheny(eg)es, rőt, bordó, hajnalszín* stb.) színnevek segítségével terjedelmes mennyiségű adathalmaz birtokába jutottam, amely lehetőséget kínált a *piros* és a *veres/vörös* szavak alkalmazásának, ill. **gyakoriságuk** történeti eloszlásának a tanulmányozására.

Ezen felül a fenti színnevezéseknek az írott forrásokban talált kontextusaiból az – engem elsősorban érdeklő – elsődleges, vagy másképpen **vizuális jelentésekre**, ill. a szemantikában bekövetkező történeti változásokra is megkíséreltem következtetni ¹¹

A kutatás tehát elsősorban néprajzi / antropológiai ill. nyelvészeti jellegű. Az értelmezésnél viszont még további tudományok (botanika, művészettörténet, technikatörténet stb.) által felhalmozott ismeretekre is jelentős mértékben támaszkodtam.

---

¹¹ A két kutatás voltaképpen eltérő nyelvváltozatból merít: a terepen végzett a beszélt nyelvből, a szövegközpontú viszont az írottból. A legnehezebb feladatot talán éppen az jelentette számomra, hogy a kettő közti különbségre kellő mértékkel tekintettel tudjak lenni, vagy pl. az, hogy – a szépirodalmi vagy egyházi szövegekben – a költői nyelv szabadságát helyén tudjam kezelni. Ugyanakkor kifejezetten egynemű szöveganyagot is tanulmányoztam, külön-külön vettem vizsgálat alá pl. Kazinczy írásaiból egyrészt magánleveleinek, másrészt irodalmi munkáinak a színnévhasználatát.

A PIROS-VÖRÖS SZÍNNÉVKETTŐS

A *piros-vörös* kérdéshez a színosztályozás felől elsőként közelítő első kutatók,

B. Berlin és P. Kay (1969-ben) a különböző nyelveknek az „alapszínneveit” igyekeztek felderíteni.¹²

A magyar nyelvben két olyan színnevet is találtak, amely az általuk meghatározott alapszínnév kiválasztási kritériumoknak megfeleltethetők.

Elméletük ugyanakkor kizárja, hogy az érzékelés számára kiugró piros színhez (éppúgy, mint más percepcionális univerzáléhoz) bármely nyelvben egynél több alapszínnév kapcsolódjon, ezért ez a kérdés eddig egy érdekes elméleti vita tárgyát képezte.

Az eddigi kutatások (a hazai és nemzetközi vizsgálatok is) ezért azt a kérdést tették fel, hogy a magyar nyelv *piros* és a *vörös* színneve közül, melyik lehet alapszínnév.

Mivel az *alapszínnév* fogalma napjainkra egy sokat vitatott, sokféle elméleti elvárással és ellentmondással terhelt szakterminussá vált, jómagam nem alkalmazom.

Meglátásom szerint fontos elválasztani egymástól a színosztályozás két szintjét, nevezetesen a pszichológiai/kognitív és a nyelvi szintet, ill. szerintem a pszichológiai szinthez tartozó (avagy a mentálisan számon tartott) színkategóriákhoz a nyelvben olyan elnevezések kapcsolódnak, amelyek ezek kifejezésére hivatottak.

Pontosan ezt a funkciót hangsúlyozva, javaslatot teszek a „*kategóriajelölő színnevezés*” fogalmának bevezetésére.

---

¹² BERLIN–KAY 1991.

Értelmezésem szerint a *kategóriajelölő* színnév az adott színtartományt felölelő kognitív színkategória vonatkozásában a legfontosabb és egyben leggyakoribb színjelző/melléknév, amely az adott színtartomány gyűjtőfogalma egyben.

A *piros-vörös* kapcsán elsősorban azt vizsgáltam, hogy ezeknek a színneveknek milyen a viszonyuk a kognitív piros színkategóriához, ill. azt, hogy mi lehet a magyarázat arra, hogy közülük egyes esetekben vagy nyelvváltozatokban az egyik, míg másokban a másik viselkedik kategóriajelölő színnévként.

EREDMÉNYEK

I. A PIROS SZÍNKATEGÓRIÁRA vonatkozó kutatásaim szerint

1. A pirosas színtartományt a magyar nyelvű emberek mindig is egyetlenegy és egységes színosztályba sorolták, nem két – egy *piros* illetve egy *vörös* névvel illetett – kognitív kategóriába
2. A történelem folyamán fokozatosan lecsökkent a piros színkategóriába sorolt árnyalatok száma, mert több pirosas árnyalat (pl. a rózsaszín) kivált ebből a színosztályból
3. A történelem folyamán **megváltozott** a piros színkategória kategóriajelölő megnevezése: míg kb. a 19. század második feléig a *veres/vörös* töltötte be ezt a szerepet, azután viszont a *piros* vált ennek a kognitív színosztálynak a kategóriajelölőjévé.

A *piros* és a *veres/vörös* mai és korábbi **szemantikáját** tanulmányozva

II. a VERES/VÖRÖS színnév vizuális jelentése kapcsán a következőket állapítottam meg:

1. Napjainkban a Kárpát-medencén belül már ritkán használt *vörös* élőnyelvi jelentése: 'sárgával (sárgás-barnával) és/vagy barnával tört, gyakran szennyes piros'

A Kárpát-medencén kívül viszont a *veres* által lefedett színmező megegyezik, vagy nagyban hasonlít ahhoz, amit a mai köznyelv a piros színneve fed le

2. A 19. századi, ill. az annál korábbi nyelvben *veres/vörös* számos, ma már nem feltétlenül a piros kategóriába sorolt színárnyalatra is kiterjedt

3. A mai tudományos és írott nyelvben a *vörös* színnév jelentése részben a (modern, azaz kategóriajelölő) *piros* szóéval egyezik meg, részben azonban a *veres/vörös* történetileg kimutatható széles szemantikájához is kapcsolható

III. a **PIROS** színnév vizuális jelentésére vonatkozóan a következőket állapítottam meg:

1. Hozzávetőlegesen a 19. századig elsősorban a következő, vizuálisan összetartozó színmező kapcsán jegyezték le a *piros* jelzőt

a) rózsaszín-bíbor színskála, ill. az ehhez a skálához tartozó színezetek, az egészen világos és egészen sötét árnyalatok is

b) a sült/*pirított* ételek, ill. a pej lovak barnáspirosa

Ugyanakkor nagyon valószínű, hogy a 19. század előtt a *piros* színnév **másodlagos pozitív** jelentései ('egészséges', 'szép', 'örömteli' stb.) sokszor fontosak lehettek;

ill. az, hogy ennek a jelzőnek a használatával a ***pirulás/érés* folyamatára** utaljanak.

2. Napjainkban a *piros* szó által lefedett színmező pontosan azon árnyalatokra vonatkozik,

amelyek a mai magyar színosztályozás szerint a piros színkategóriához tartoznak (azzal összefüggésben, hogy ez a kognitív színosztály jelenlegi kategóriajelölője), sőt, egyes dialektusokban (pl. Erdély egyes falvaiban) a *piros* már az – eddig mindenkor a *vörös* jelentésébe tartozó – ’sárgás és barnásvörös’ tónusokra is kezd kiterjedni (pl. „piros hagyma”)

Mivel hipotézisem szerint a *piros* színnév korábban részben a ma rózsaszín kategóriába sorolt árnyalatokat jelölte, felmerül kérdésként, hogy mikor és miként jött létre a kognitív rózsaszín kategória, ill. hogy mit jelölhetett eredetileg és mit jelöl ma a *rózsaszín* szó.

IV. a RÓZSASZÍN kategóriával és színnévvel kapcsolatban azt feltételezem, hogy

1. a rózsaszínt, mint a pirostól független önálló **színkategóriát** a 18. századnál korábban nem tartották számon, ill. elkülönülése párhuzamosan zajlott feminin szimbolikájának kialakulásával (amely a modern korban az újszülöttek/kisgyermek nemét jelző szerepében teljesedett ki)

2. a rózsaszín színnév mai vizuális jelentése egy szélesebb színmezőt ölel fel, melyet főleg halványpirosas árnyalatok tesznek ki, de amelybe – egyes dialektusokban – egészen élénk (kissé lilás-pirosba hajló) árnyalatok is beletartozhatnak

3. a rózsaszín korábbi vizuális szemantikája nehezen felderíthető, elképzelhető egyrészt,

- a) hogy a piros kategória (pontosabban központi árnyalatának: „fokális színének”) költői megjelöléseként: az élénkpiros szín kifejezésére szolgált,

b) másrészt lehetséges, hogy a rózsaszírmok számos tényező függvényében változó (kb. rózsaszín-bíbor skálán mozgó) színezetű és intenzitású tónusainak a nagy piros kategóriába tartozó egyéb árnyalatoktól való megkülönböztetésére használták

Az értekezésben fent vázolt fő kutatási irányhoz képest az alábbi témákban három hosszabb **kitérőt** tettem:

1. A „*piros* csizma” állandósult szókapcsolat kialakulása kapcsán azt latolgattam, hogy a tájnyelvek esetleg előbb lemondtak-e a *veres/vörös* kategóriajelölő színnévről a *piros* javára, mint ahogyan azt a művelt rétegekhez köthető írott nyelv tükrözi. Vagy talán a csizmák „karmazsinjának” lehetett-e olyan – kissé bíborba hajló – piros árnyalata, ami miatt épp ezt a szót használták e lábbeli színjelzőjeként (annak ellenére, hogy a *pirossal* korábban ritkán jelöltek ruhaszínt).
2. A rózsaszín és piros szimbolikája kapcsán egyrészt azt vizsgáltam meg, hogy a *piros* miként lehetett egyszerre az erkölcsi szabadosság és a szemérmesség szimbóluma; másrészt azt, hogy a „*piros* rózsza” és a „*piros* szemérem” jelkép összefügghet-e a *piros* egykori ’rózsaszín-bíbor’ jelentésével, ill. lehetséges-e, hogy a mai *rózsaszín* talán pontosan e vizuális jelentés okán örökölte meg (a *pirostól*) az ártatlanság szimbolikát.
3. A borok rozé-siller-vörös tónusai kapcsán azt próbáltam kideríteni, hogy a „*bor*” szó előtt – már a korai forrásoktól kezdve – előforduló *piros* jelző vajon egykor a világosabb tónusú vörösborhoz kapcsolódott-e, ill. hogy az egyes régi szőlőfajta-nevekben előforduló *piros* színnév korábbi ’rózsaszín-bíbor’ jelentése okán tűnik-e fel a szőlőszínek kontextusában.

KITEKINTÉS

Kutatásom a *piros* és a *vörös* színnév közti viszony történeti perspektívába való helyezésével elsősorban arra mutatott rá, hogy miért jelentett az eddigi kutatások számára akkora problémát annak tisztázása, hogy mely színnév lehet a kognitív piros színekategória kategóriajelölője (vagy Berlin-Kay féle „alapszíneve”), ill. milyen jelentések kapcsolódnak e színelnevezésekhez.

Vizsgálataim révén fény derült arra, hogy igen jelentős történeti változások mentek végbe a két színnév használatában és szemantikájában, ill. arra is, hogy napjainkban mind a *piros*, mind a *vörös* színnév különböző vizuális jelentésben van jelen az írott-tudományos nyelvben, az élőbeszédben, és részben még egyes közösségekhez/tájakhoz köthető nyelvváltozatokban is.

Az viszont már jövőbeni kutatások feladata lesz, hogy mindenekelőtt a diakrón vizsgálati eljárás technikáját tovább finomítva a két színnév történetével, eredeti jelentéseivel kapcsolatos további (az eddigi vizsgálatok során nem érintett, vagy még homályosan maradt) kérdésekre választ adjon.

Bizonyára szintén hasznos lenne, ha a hazai színekutatók egyetlenegy közösségben végzett, hosszú idejű, komplex terepmunka („mélyfúrás”) segítségével a legapróbb részletekig kifürkésznék a két színnév mai használatában meglévő különbségeket és hasonlóságokat is.

BIBLIOGRÁFIA

BÁLIZS Beáta

- 2011** A huszadik század magyar színekutatói – nyelvészek In BENE K.–SARLÓS I.–VITÁRI Zs. (szerk.): *Kutatási Füzetek 17.* A PTE Interdiszciplináris Doktori Iskolájának kiadványsorozata Pécs, 13-34.
- 2012** A magyar viseletkutatásról a színek tükrében *Ethnographia* 123. 109-146.
- 2013** A lila színekategória a kupuszinai borszín és a kazári orgonaszín tükrében In FARKAS J.–KESZEG V. (szerk.): *Kolozsvártól Pécsig, a Yaoitól a juhászatig Néprajzi – kulturális antropológiai tanulmányok két doktori iskolából* Budapest, L'Harmattan, 339-256.
- 2016a** A sárga és színtársai A sárga-fekete, illetve a sárga-zöld jelentése *Erdélyi Múzeum* 2016/2. 37-59.
- 2016b** Fertelmes sárga szín A sárga negatív megítélése a magyar kultúrában In CSEH F.–SZULOVSKY J. (szerk.): *A művesség dicsérete: Tanulmányok Flórián Mária tiszteletére* Budapest, Plusz Könyvek, 103-111.
- 2016c** „Színes” terepmunka Egy hazai színekutató dilemmái *Ethno-Lore* XXXIII.103-129.

BERLIN, Brent–KAY, Paul

1991 *Basic Color Terms. Their Universality and Evolution* Berkeley-Los Angeles-Oxford, University California Press

UUSKÜLA, Mari

2011 Terms for red in Central Europe: An areal phenomenon in Hungarian és Czech. In BIGGAM, C. P.–HOUGH, C. A.–KAY, C. J.–SIMMONS, D. R.(eds) *New Directions in Colour Studies* Glasgow, John Benjamins Publishing Company, 147-156.

SÁNDOR Anna

2016 Nyelvjárási színneveink sokszínűségéről In KOZMÁCS I.–VANČO I. (szerk.): *Standard – nem standard Változatok egy nyelv változataira* (Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia előadásaiból 1.) Lakitelek, Antológia Kiadó, 209-220.